

TƏLƏBƏLƏRİN İDARƏETMƏ BACARIQLARININ FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏR

**Cəfərov Qəmbər Məhərrəm oğlu, p.ü.f.d., prof.,
Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri, Azərbaycan
Məmmədzadə Müjkan Əbdüləli qızı, p.ü.f.d.,
Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri, Azərbaycan**

***Anatasiya:** Məqalədə ali təhsildə tədris zamanı idarəetmə bacarıqlarının nəzəri və metodoloji aspektləri və qaydalarının yeni məzmununda müəyyən edilərək tətbiqindən bəhs olunur. Tələbələrin idarəetmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə aparılan yeni mülahizələr, psixoloji aspektləri araşdıran nəzəriyyələrin müqayisəli təhlilləri zəruri xarakter daşıyır. Araşdırılan yeni nəzəri-psixoloji biliklərin müəllimlər üçün effektiv olması proaktiv və reaktiv elementləri birləşdirən idarəetmə tərzini qurmasına imkan verəcəkdir. Təqdim olunan nəzəri psixoloji modellərin öyrənilməsi tədqiqat işinin perspektivliyində belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, təlimdə davranış modellərinin dəyişkənliyi və yeni bir təlim forması sonda tələbə mərkəzli təlimin idarə olunmasında müxtəlif psixoloji yanaşmaların olmasını zəruri hesab edir.*

***Açar sözlər:** tələbə, tədris, idarəetmə, psixoloji aspektlər, təlimin idarə olunması*

Giriş

Pedaqoji ali təhsildə təhsil alan tələbələrin idarəetmə mədəniyyətinin formalaşması gözlənilən təlim nəticələrinin əldə olunmasına xidmət edir, müasir cəmiyyətdə gənclərdən səmərəlilik və məhsuldarlıq bacarıqlarına sahib olmağı tələb edir. Mövcud pedaqoji təhsildə vəziyyətin mürəkkəbliyi, sosial nizamın, normaların, qaydaların, dəyərlərin dəyişməsi, müasir islahatlar tələbələrin özünü idarəetməsində müəyyən narahatlığa səbəb olmuşdur. Pedaqoji təhsil sistemində idarəetmə bacarıqları tələbələrin gələcək karyera quruculuğunda qarşıya çıxan problemlərin həllində böyük rol oynayır. Bu baxımdan təhsildə idarəetmə sahəsində peşəkar kadrların formalaşdırılması problemi gündən günə aktuallaşır.

Tədqiqatlar sübut edilmişdir ki, idarəetmə prosesində tənqidi təfəkkürün pedaqoji aspektləri və yaradıcı təfəkkür bacarıqlarının yeni üsullarının öyrənilməsi tələblərdə gələcəyi proqnozlaşdırmaq kimi yüksək səviyyəli təfəkkür formalaşdırır. Təhsil psixologiyası idarəetmə işində tətbiq ediləcək bir çox çərçivə işini təklif edir, motivasiya, möhkəmləndirmə və müəllim tələbə münasibətləri kimi auditoriyada istifadə olunan bəzi psixoloji üsullara diqqət yetirir. Tələblərdə idarəetmə vərdislərinin psixoloji təsirlərini təhlil edərkən aşağıdakı tədqiqat suallarını araşdırmaq lazımdır.

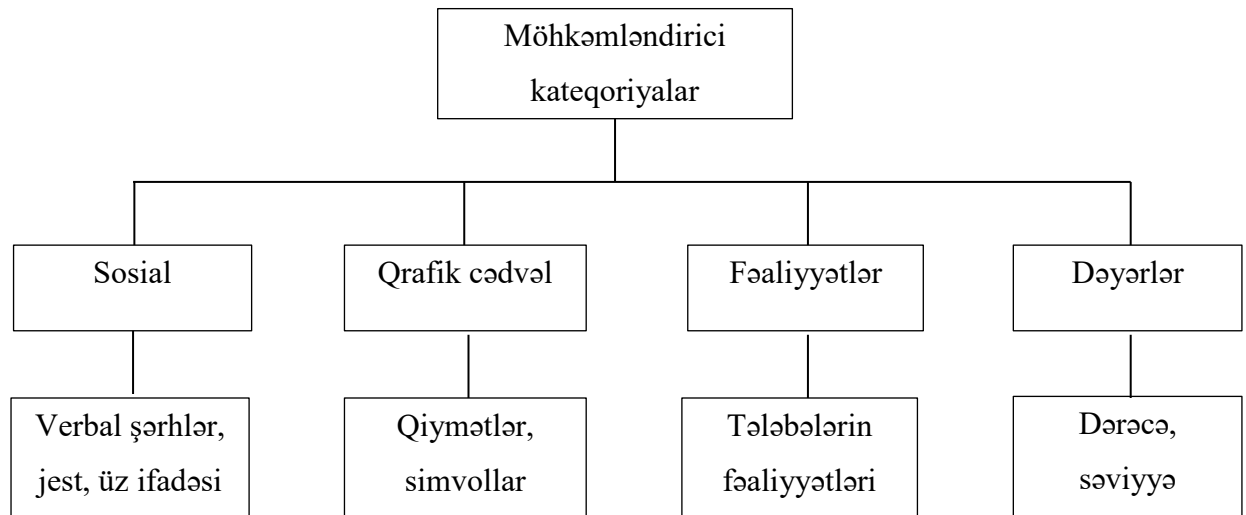
- Psixoloji üsullar tələblərdə nəticələrə diqqət yetirmək üçün necə kömək edir?
- Tələbələrin davranışının pozulmasının arxasında hansı əsas psixoloji problemlər durur?

Əsas hissə

Təlimin idarə olunmasında müxtəlif psixoloji nəzəriyyələr tələbələrin idarəetmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə aparılan yeni mülahizələri, psixoloji aspektləri araşdırarkən onun müqayisəli təhlilləri zəruri xarakter daşıyır. Araşdırılan yeni nəzəri-psixoloji biliklərin müəllimlər üçün effektiv olması proaktiv və reaktiv elementləri idarəetməni qurmağa imkan verəcəkdir.

a. Model 1. B.F.Skinnerin Davranışı formalaşdırma Modeli

Bu nəzəriyyəyə görə, amerikalı psixoloq, tədqiqatçı alim tələbələrin özünüidarəsini davranış nəticələrinə görə formalaşdığını iddia edir [4, s. 174].

Sxem 1. B.F. Skinnerin davranış möhkəmləndirmə modeli

Burada istənilən möhkəmləndirici mexanizmin sistematik istifadəsi tələb olunur və tələbələrin davranışlarını istənilən istiqamətdə formalaşdırır (sxem 1). Müəllimlər əvvəlcə arzu olunan davranışları təyin edir və tələbələri bu arzu olunan davranışları təkrarlamağa təşviq etmək üçün uyğun möhkəmləndirici üsullar seçərək onların davranışlarını formalaşdırır və təlimin idarəolunmasının təkamülünü göstərir:

- metakognisiya və kritik düşüncə;
- vaxtın səmərəli idarə olunması;
- fəal təlim mühiti [4, s.183].

Skinerə görə, idarəetmə zamanı təlimdə komanda işinin təşkili bir funksiya olaraq, davranışlarda dəyişikliklərin baş verməsi kimi əsaslandırılır:

- Davranışdakı dəyişikliklər tələbələri əhatə edən mühitində baş verən hadisələrə və ya stimullara reaksiyalarını təsvir edir;
- Komanda işində stimula - reaksiya (S-R) nümunəsi üzrə mükafatlandırılır;
- Skinner nəzəriyyəsi möhkəmləndirmə və ya istənilən cavabı gücləndirən bir yanaşmadır.

b. V.Qlesserin Nəzəri Seçim Modeli (Glasser's Model of Choice Theory)

Bəzən təlimdə tələbələrin öz davranışlarına nəzarət etməsi və özlərinə uyğun yeni davranışlar qazanması lazım gəlir. V.Qlesser bu nəzəriyyədə tələbələrin özünüidarəetmələrinə dəstək verərək, əsas ehtiyaclarını qarşılayan, uyğun olmayan davranışların azaldılmasını təklif edir və aşağıdakı nəzarət mexanizmlərini dəyərləndirir [3, s.83]:

- Tələbələrə özünüidarəetmə üzrə şəxsi uğur qazanmaq üçün nəticə etibarilə uyğun davranış seçimi etməyə kömək etmək;
- Tələbələrə yaxşı davranış seçimləri etməyi öyrənməyə kömək etmək;
- Davranış seçimlərinə uyğun real dünyada ehtiyacları ödəyən bilən məsuliyyətli şəxslər yetişdirmək;

– Tələbələri rəşional seğıimlər etməyə və öz davranışlarına nəzarətə istiqamətləndirmək;

– Tələbələrin yaxşı seğıim etməsini təmin etmək üçün öz seğıimlərinin nəticələrini görmək.

Seğıim Nəzəriyyəsiindən irəli gələn əsas ideya odur ki, tələbələrin özünə nəzarət və bununla da auditoriyanı idarə etməsi üçün müəllimlərin tətbiq etdiyi nizam-intizam qaydaları olan ehtiyacı aradan qaldırılmalıdır. Auditoriya üçün qaydaların yaradılmasında tələbələr fəal iştirak etməli, onları təlimə motivasiya edən və özləri üçün maraqlı olan anlayışları araşdırmalı, öz seğıimlərini başa düşmək üçün müəllimin bələdçiliyini qəbul etməlidirlər [3, s. 95].

c. İdarəetmədə konfliktlərin həlli – T.Qordon modeli (Thomas Gordon 2002)

Davranış modifikasiyası. Bu yanaşmanın əsasını tələbələrin idarəetmə mədəniyyəti qazanmaq üçün davranışlara yönəlmiş fərziyyələri təşkil edir. Bihevizorizmi araşdıran tədqiqatçılar öyrənənlərin öz davranışlarını, hərəkətlərini təqib edərək nəticələrin dəyişdirilə biləcəyinə inanır və bunu möhkəmləndirmə prinsipi sisteminin istifadəsi kimi qəbul edirlər. Bütün yeni davranışlar öyrədilən davranış nəticəsində qorunur, dəyişdirilir və ya formalaşır. Davranış modifikasiyasına daxil olan sahələr aşağıdakılardır [5, s.18]:

- Başqalarına nəzarət etmək üçün istifadə edilə bilən səlahiyyətlərin olması;

- Problemlə üzləşən hər bir fərdin bu problemə sahib olması;

- Hər hansı bir problemin olub olmadığını müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan dəstəkverici bir fikrin olması;

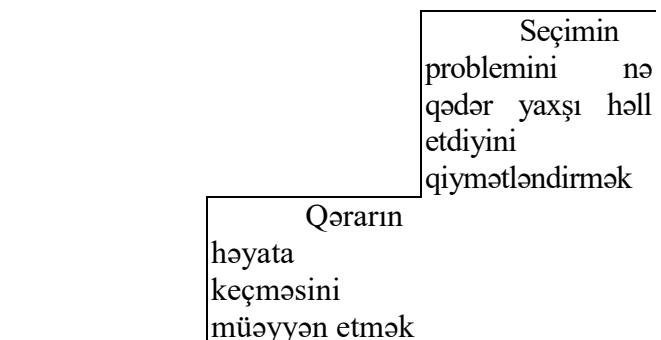
- Başqaları ilə davranışda “Mən” mesajının azaldılması;

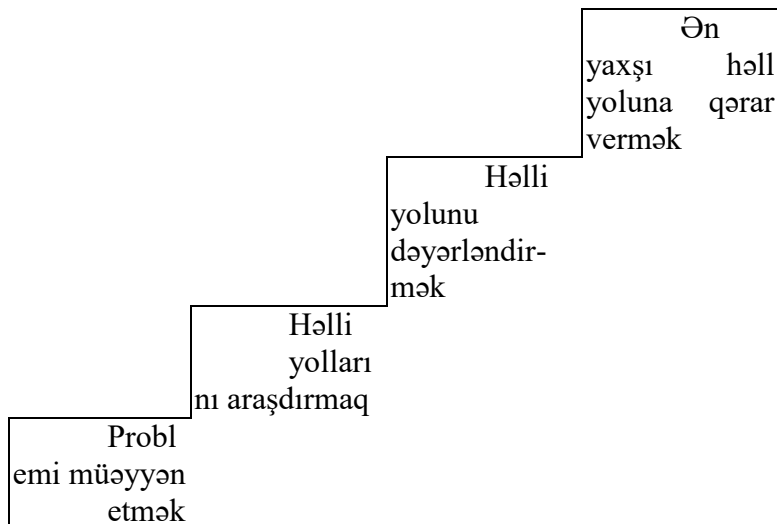
- Qarşılıqlı ünsiyyətdə günahlandırıcı ifadə kimi “Siz” mesajının işlədilməməsi.

T.Qordon təlimdə tələbələri konfliktlərin həllində bacarıqlı olmasını özünəməxsus dəyərlər kimi şərh edir və əsas idarəetmə vərdişi kimi qiymətləndirir. Bu modelə əsasən, bir qarşıdurmanı həll etmək növbəti bir əlaqəni məhv etmək məcburiyyətində deyil, əksinə açıq və dürüst ünsiyyət quraraq, həqiqi qəbul və anlayışına malik olmağı inkişaf etdirir, qarşı tərəfi dinləməklə yanaşı, problemin öz həlli yollarını tapa bilirlər. T.Qordonun davranış modeli bir-birini izləyən pillələrlə problemin müəyyən edilməsi, həlli yolların araşdırılması və dəyərləndirilməsi, ən yaxşı həllinə qərarın verilməsi, qərarın həyata keçməsini planlaşdırmaq və problemin həllini qiymətləndirməkdən ibarətdir [5, s.16].

Ümid edirik ki, bu model tələbələrdə özünüidarəetmənin inkişafında davranışları dəyişdirəcək qədər insan hisslərinə hörmət etməyi öyrədəcək [5].

T.Qordonun davranış modeli pillələri (Sxem 2):

Sxem 2. Problemin həllində Qordon modeli

d. Tələbə istiqamətli təlim - Alfi Kohn modeli (Alfie Kohn 2010)

A.Kohn təhsil haqqında fikirlərini Con Dyu və Jan Piajet tədqiqatlarından təsirlənərək bildirmişdir. Təlimdə məlumatları bir toplu kimi mənimsəmək əvəzinə təlimin konstruktiv bir modelini təklif edir və qazanılan biliyin hər hansı bir məqsədlə, bir kontekstdə baş verməsini iddia edir. Kohnun təklif etdiyi nümunə ən səmərəli model kimi, tələbələrin idarəetmə vərdişlərinə yiyələnməsini problemlər, tapşırıqlar, layihələr və suallar, faktlar, bacarıq və ətrafında öyrənməsi kimi təqdim edir. Kohn təlim mühiti modifikasiyasını iki yolla təqdim edir:

- Müəllim şagirdlər arasında dolaşmalıdır;
- Auditoriya müzakirələri müəllim yox, tələbələr tərəfindən aparılmalıdır [1, s.111].

Bu yanaşmada A.Kohn tələbələrin auditoriyada fəal bir səs sahibi olmasını düşünür və yeni model tədris proqramına, təlim nəticələrinə uyğun fiziki mühitin təmin olunmasını, otaq quruluşunun və faydalı təlimatların davranışa psixoloji təsirini vurğulayır.

e. İdarəetmədə “Orkestr” modeli – Pier Dilenbuq (Dillenbourg, P. & Jermann, P. 2010)

Orkestrasiya modeli təlimin idarə olunmasında tələbələrin psixoloji cəhətdən düzgün oriyentasiyasını təmin edir. Burada bir çox pedaqoji senarilər tələbələrin fərdi fəaliyyətlərini birləşdirir, komanda işini təşkil edir, problemin həllinə qoşulur və auditoriya mühazirələrində iştirakını təklif edir [2, s.534].

Bu model pedaqoji prosesdə idarəetmə bacarıqlarının texnoloji integrasiya əsasında qazanılmasında təqdim olunur. Burada məqsəd əsasən noutbuklar, sensorlar, planşetlər üzərində müxtəlif üsullardan, simulyasiya, dialoqlar, müsahibə və söhbətlərdən istifadə etməklə ünsiyyətin yaranması və problemin həllini tapmasıdır. Bu integrasiyada senarilər, orkestrasiya adlandırılan idarəetmə formalarından istifadə etməklə müəllimlərin və tələbələrin kompüter savadına malik olmasını və sosiallaşmanın mahiyyətini izah edir.

Nəticə

Ali təhsil müəssisələrində tələbələrin idarəetmə bacarıqlarının psixoloji aspektlərinin araşdırılmasında bir çox yeni nəzəri modellərin müqayisəli təhlili onun bugünkü təlimlə əlaqəsini izah edir, bu nəzəri ideyaların faydalı elementlərini tədqiqat işinin fərziyyələri ilə

bağlayır. Təlimdə idarəetmənin müxtəlif koqnitiv bacarıqlara sirayət etməsini, təlimdə özünüidarə, özünütənzimləmə, fərdi stresin aradan götürülməsi və motivasiyanın rolunu aşkarlayır.

Ədəbiyyat

1. Alfie, Kohn. *Beyond Discipline: From Compliance to Community*. /Association for Supervision and Curriculum Development / – 1996/2006. – 182 p.
2. Dillenbourg, P. *Technology for Classroom Orchestration*. /In: M.S.Khine & I.M.Saleh (Eds) *New Science of Learning* / P.Dillenbourg, & P.Jermann. *Cognition, Computers and Collaboration in Education*, – 2010. – p. 525-552.
3. Glasser, W. *Choice theory in the classroom* / W.Glasser. – New York, Harper, – 2001. – p.25-34.
4. Skinner, B.F. *The operant side of behavior therapy* // *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, – 1988. No 19(3), – p.171 – 179. URL: [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0005-7916\(88\)90038-9](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0005-7916(88)90038-9)
5. Thomas, Gordon. *Conflict-Solution Innovator* // *Page 21 of the National edition with the headline*, – 2002. No 84, – p.21

MANAGEMENT SKILLS OF STUDENTS PSYCHOLOGICAL ASPECTS AFFECTING THE FORMATION

Jafarov Gambar Muharram, Ph.D, prof,
Azerbaijan Sports Academy, Baku city, Azerbaijan
Email: gambar.jafarov@sport.edu.az

Mammadzade Mujkan Abdulali, Ph.D.,
Azerbaijan Sports Academy, Baku city, Azerbaijan
Email: mujkan@mail.ru

Abstract: The article deals with defining and applying the theoretical and methodological aspects and rules of management skills in higher education in a new context. New considerations on the development of students' management skills, comparative analyzes of theories investigating psychological aspects are necessary. Effective new theoretical-psychological knowledge for teachers will allow them to build a management style that combines proactive and reactive elements. The study of the presented theoretical psychological models allows to come to the conclusion in the perspective of the research work that the variability of behavioral models in training and a new form of training ultimately necessitates the presence of different psychological approaches in the management of student-centered training.

Keywords: student, teaching, management, psychological aspects, training management

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ НАВЫКИ СТУДЕНТОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ

Джафаров Гамбар Мухаррам
Азербайджанская Спортивная Академия, город Баку, Азербайджан
Email: gambar.jafarov@sport.edu.az

Мамедзаде Муджкан Абдулали, доктор философии по педагогике
Азербайджанская Спортивная Академия, город Баку, Азербайджан
Email: mujkan@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются определение и применение теоретико-методологических аспектов и правил формирования управленческих навыков в высшей школе в новом контексте. Необходимы новые соображения по вопросам развития управленческих навыков студентов, сравнительный анализ теорий, исследующих психологические аспекты. Новые эффективные теоретико-психологические знания для учителей позволят им выстроить стиль управления, сочетающий в себе проактивные и реактивные элементы. Изучение представленных теоретико-психологических моделей позволяет в ракурсе исследовательской работы прийти к выводу, что вариативность поведенческих моделей в обучении и новая форма обучения в конечном итоге обуславливают необходимость наличия различных психологических подходов в управлении личностно-ориентированными процессами. обучение.

Ключевые слова: студент, обучение, менеджмент, психологические аспекты, управление обучением.